

- ¹⁷ Памфіл Юркевич. Сердце и его значение в духовной жизни человека // Труды Киевской Духовной Академии. — К., 1860; № 1. — С. 63—118.
¹⁸ Владимир Соловьев. Соч. — Т. 8. — С. 425.
¹⁹ Paul Menzer. Das Wesen des deutschen Geistes, 1925.
²⁰ Цит. праця. — С. 8.
²¹ Григорій Сковорода. Разговор дружескій о душевном мире // Харьковское историко-философское общество. — Т. VII. — С. 94.

УКРАЇНА МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ *

Завдання, що його ставить собі дана доповідь, — це спроба схарактеризувати Україну з типологічного погляду та здефініювати ті риси, що визначають її як історичну одиницю. Я цілком свідомий ризикованості цього почину та небезпек, що криються в дешевих узагальненнях. Тому намагатимуся не виходити поза межі того, що можна перевірити емпірично.

Ще заки пірну в тему, хотів би коротко з'ясувати мої теоретичні засновки. Я вірю в існування чогось такого, що згрубша можна назвати «національним характером». Однак це не треба фальшиво розуміти в натуралістичному сенсі. Бо це явище належить до суспільно-культурної, а не до біологічної сфери. Національний характер тотожний із своєрідним способом життя, комплексом культурних вартостей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні даному народові. Національний характер формується історично, й можна визначити ті фактори, що спричинилися до його постання. Після того, як національний характер встиг кристалізуватися, він звичайно виявляє чималу стабільність і уміння відкидати або асимілювати підривні впливи. Дуже важлива наступна обставина: національний характер, або культурний тип, не являє собою чогось абсолютного, унікального й оригінального, але радше індивідуальну комбінацію прикмет, які широко поширені у світі й спільні багатьом народам. Це спостереження важливе з методологічного погляду. Оцінюючи подібності та різниці, що існують між націями, та застосовуючи порівняльну методу, ми спроможні здефініювати відносну оригінальність даного національного типу й ступінь його спорідненості з іншими народами.

Заголовок цієї доповіді говорить про те, що Україна перебуває «між Сходом і Заходом». Але яке значення даємо цим поняттям, «Схід» і «Захід», у застосуванні до української історії? Оскар Галецький стверджує¹, що поняття «Захід» часто вживають як синонім «Європи». Згідно з думкою Галецького, це утотоження означає підмінювання цілості частиною (т. з. *pars pro toto*), що легко приводить до неясностей. У самій Європі можна легко відрізнити кілька географічних зон, що з них Західна Європа тільки одна. Захід у вужчому й точному розумінні — це атлантийська окраїна континенту: Англія, Франція, Нідерланди. Але європейський суходіл обіймає й інші обшири, які не менше європейські й тому, в першому значенні слова, не менш «західні», ніж атлантийська зона.

У формулі «Україна між Сходом і Заходом» поняття «Захід» стосується Європи в цілому. Україна «західна» остільки, поскільки вона становить органічну складову частину європейської спільноти народів. І тут йдеться про простий факт фізичної географії. Для історика Європи — це щось більше, ніж великий півострів євразійського суходолу; вона — сім'я народів, які, незважаючи на політичну роз'єднаність та часті жорстокі антагонізми в мивулому, поділяють спільну культурну і суспільну спадщину. Не все, що географічно розташоване в Європі, належить до неї історично. Наприклад, колишня Оттоманська імперія, що впродовж кількох століть обіймала велику частину європейського континенту, напевне не входила до складу європейської спільноти. Це саме стосується мусульманських держав середньовічної Іспанії. Більшість істориків згідна з тим, що Москов-

* Стаття вперше була надрукована 1963 року англійською мовою. Публікацію авторського доопрацьованого варіанту перекладу здійснив журн. «Листи до приятелів», 1966 р. (№ 11—12). Текст подаємо за виданням: *Лисьяк-Рудницький Іван. Історичні есе, т. I. — К., Основа, 1994. — С. 1—9.*

щину—Росію 14—17 століть не слід уважати за європейську по своїй суті країну. Загальновідомо, що «європеїзація», чи пак «окциденталізація», Росії наступила щойно внаслідок реформ Петра I. Але навіть багато російських мислителів вважали цю європеїзацію проблематичною.

Україна ніколи не пережила доби насильного й раптового «узахіднення», аналогічної з царюванням Петра в російській історії. І в цьому аж ніяк нема нічого дивного. Країна, що від своїх початків була суттєво європейською, — і в цьому значенні «західньою», — не потребувала асимілюватися до Європи шляхом наглого, революційного перевороту. Проте європейський характер України скріплювався завдяки впливам і контактам з іншими європейськими країнами. З котрою частиною європейської спільноти підтримувала Україна найтісніші зв'язки? Не з атлантийською, себто західноєвропейською, зоною. Щоправда, ще з часу Київської держави існували стосунки між Україною й Францією та Англією, що їх можна простежити теж в усі інші епохи української історії; але вони завжди залишалися радше спорадичними. Коли модерні українці говорять про «Західню Європу», вони на ділі звичайно мають на думці простір, що більш відомий під іменем Центральної Європи, себто землі з німецькомовним населенням, від Північного моря до наддунайської долини. Німцям судилося репрезентувати, — добре або зле, — «Захід» в очах українського народу. Ще тіснішими були зв'язки з країнами, що положені на схід від німецької етнічної території, що для них у науковій літературі викувано термін «Середньо-Східня Європа» (Ostmittel — Europa, East Central Europe): Чехія, Угорщина, Польща, — особливо остання. Крім цього, треба згадати про балтицькі й скандинавські обшири: Литву, що з нею Україна впродовж двох століть, від половини 14 до половини 16, перебувала у прямому політичному зв'язку, та Швеція, звідки вийшов стимул до створення Київської держави.

У цьому місці дозволимо собі перервати обговорення західніх первнів у формації українського національного типу; до нього повернемося трохи згодом. А тепер візьмемо під розгляд не західні, а східні елементи.

Нехай мені вільно буде зробити тут одне зауваження на маргінесі основних висновків. Серед народів східньої половини європейського континенту спостерігаємо одну дивну, майже настирливу звичку: намагання робити вигляд, що вони цілком західні, та заперечувати наявність будь-яких незахідніх (точніше, незахідньоєвропейських) рис у їхньому національному обличчі. «Польща — забороло з західнім життєвим стандартом»; «Угорщина — що її Золота Булла одночасно з англійською Великою Хартією»; «румуни — горді нащадки римських легіонерів». Такі твердження доводиться зустрічати часто. Не хочу сказати, що вони фактично незгідні з правдою, — принаймні до якоїсь міри. Проте від них тхне ментальністю бідняків, що люблять нахвалятися своїми багатими родичами.

Але вернімося до нашого українського конкретного випадку. Я стверджував суттєво західний, себто європейський, характер України. Але це не значить, що я заперечую існування сильних незахідніх елементів в українському національному типі. Під впливом сил, що променювали зі Сходу, загальноєвропейські прикмети зазнали змін, — хоч вони не були знищені й заступлені іншими.

Але яке значення має в контексті української історії поняття «Схід», «Орієнт»? Цей термін застосовують до двох зовсім різних історичних об'єктів — з одного боку, до світу східнього християнства й візантійської культурної традиції та, з другого боку, до світу євразійських кочівників. Ясно, що ці два значення поняття «Схід» між собою цілком не пов'язані. Крім цього, хоч обидва «Сходи» відіграли першорядну роль в розвитку України, вплив кожного з них здійснювався в зовсім інший спосіб.

Почнемо від Сходу євразійських номадів. Предки українського народу були від непам'ятних часів землеробами. Вони заселявали смугу лісостепу, що простягається від карпатського підгір'я до східніх допливів Дніпра. На південь від тієї території прадавньої рільничої культури лежали відкриті степи, що по них мандрували кочівники. До перших століть християнської ери номади південноукраїнських степів були іранського походження.

Здається, що між скитськими й сарматськими чабанами й войовниками та протоукраїнськими хліборобськими племенами існували своєрідні симбіотичні взаємини. Якщо вірити етнологам, сліди іранського впливу можна досі знайти в українському й російському фольклорі. Становище змінилося ґрунтовно, коли, внаслідок Великого переселення народів, на зміну іранській окупації степів прийшла тюркська. Починаючи гунською навалою в 4 стол. по Хр. і кінчаючи зруйнуванням Києва монголами в половині 13 століття, кілька великих хвиль євразійських кочових орд, переважно тюркського походження, кидалися одна по одній прибоєм на українські землі. Після цього в понтійських степах уже не появлявся жоден новий кочовий народ. Але з поділів Монгольської імперії виникло, як одна з держав-спадкоємиць, Кримське ханство, що в 15 стол. стало васалом Оттоманської Порти. Національним промислом кримських татарів було людовловство. Україна зазнавала майже щорічних татарських набігів, що приносили їй невимовне горе. Можна сказати без помилки, що боротьба проти татарської загрози становила центральну проблему в українській історії аж до часу ліквідації Кримського ханства за панування Катерини II.

Наведені факти самі собою добре відомі, але наше завдання витягнути з них деякі загальні висновки. Знаходимо аналогію між Україною й такими орієнтальними країнами, як Єгипет, Месопотамія й Іран, що теж були виставлені на періодичні номадські наїзди. Проте різниці тут більше вагомі, ніж подібності. По-перше, українське хліборобство, на відміну від згаданих країн Близького Сходу, завжди належало до європейського, індивідуального типу, а не до типу «гідравлічної агрокультури», — щоб ужити терміна Карла Віттфогеля, — що характеристична для сухої зони, де збереження осілої цивілізації в річкових долинах і оазах залежало від існування централістично керованих споруд для наводнення². По-друге, в Україні не було чіткого, визначеного самою природою, розмежування між землями хлібороба й кочовика. Підсоння понтійських степів континентальне, але не в більшій мірі, ніж підсоння американського Середнього Заходу. Ця урожайна рівнина була дуже сприятлива для рільництва, але рівночасно вона творила вимріяне пасовище для отар номада. Це спричинювало відсутність виразної граничної лінії між заселеною країною й так званим «Диким полем». Ця лінія була дуже мінливою і динамічною. Щоб бути точним, тут узагалі не доводиться говорити про лінію, але радше про граничну смугу, широкий пояс рубіжних земель. Тут надibuємо сугестивну паралелю між українським і американським історичними процесами. Фредерік Джексон Тернер пропонував, щоб американську історію досліджувати з погляду великого колонізаційного процесу, що в його ході Дикий Захід, — цей відповідник українського Дикого поля, — зазнав ступневого освоєння та пристосування до осілого, цивілізованого побуту³. Вважаю, що Тернерова «теза пограниччя» (Frontier Thesis) могла б творити дуже плідний методологічний засіб й у вивченні української історії. Але й тут знов не можна перенапружувати паралелю. Відношення сил, що існувало між англосаксонськими американцями й індіанськими тубільцями, було зовсім інше, ніж між українцями й тюркськими народами. У випадку Америки рух експансії на захід був безперервний і безповоротний. Зате у випадку України границя впродовж віків коливалася то в цей, то в той бік. Слов'янська хліборобська колонізація раз у раз вирушала на підбій Дикого поля, намагаючися стати міцною ногою на берегах Чорного моря; це були завоювання як плуга, так і меча. Але ці передові позиції хліборобської культури періодично заливали хвилі номадизму. Кому пощастило врятуватися від смерті або полону, тому доводилося шукати порятунку в більш захисних північних і західних сторонах, прикритих лісами, горами й болотами. Але татарські набіги деколи доходили навіть до цієї безпечнішої зони. Ця вікова епічна боротьба скінчилася щойно в другій половині 18 стол., коли після остаточного знищення Кримського ханства українське селянство тривало заселило понтійські степи.

Який вплив на формування українського національного типу можна приписати цим зв'язкам з євразійськими кочовиками? Це був передусім могутній гальмівний чинник. Велетенські втрати в людях, матеріальних до-

брах і культурних цінностях, що їх потерпіла Україна, очевидні. Тут треба особливо підкреслити знищення міст. Київська Русь уже посідала розвинене міське життя. Але під час великої монгольської навали в 13 стол. ці городські центри систематично зрівнювано з землею. Мусимо теж згадати про перерізання торговельних шляхів, що відіграло велику роль в занепаді квітучої культури середньовічної Русі. Цей занепад почався вже навіть до появи татарів, як наслідок грабіжницьких дій їхніх попередників, печенігів і половців.

Але це тільки частина цілої картини. Другий бік — це внутрішнє перетворення українського суспільства під впливом того виклику, що його ставило Дике поле. Тут можна ще раз звернутися до американської аналогії. Згідно з Тернером, «пограниччя», що під ним слід розуміти переходову смугу між заселеними землями й Диким Заходом, було визначальним фактором у формуванні американського національного характеру. Людина пограниччя — піонер і ковбой — стала в багатьох відношеннях репрезентативним американцем. Звичаї й установи, що виникли в умовах пограниччя, забарвили собою весь американський побут, не виключаючи землі давнього поселення вздовж східного побережжя. Ці твердження можна, з відповідними змінами, прикласти й до української історії, може, навіть з більшим правом, ніж до американської. Українською людиною пограниччя був козак, що в 16—17 століттях став репрезентативним типом свого народу. Треба зауважити, що навіть у тих областях України, наприклад, Галичині, що фактично не були охоплені козацьким рухом, знаходимо незчисленні народні пісні, що прославляють козаків. У своїй суті козацтво було організацією військової самооборони населення загрожених пограничних земель. Воно становило авангард української селянської колонізації, але при цьому воно теж запозичило багато тактичних засобів і звичаїв від своїх ворогів-татарів. (Подібно американські піонери багато дечого навчилися від індіан). Однак згодом військова організація, що спонтанно виросла на пограниччі, почала ступнево відігравати щораз важливішу роль теж у житті осілого запілля. Україна, що раніше входила до складу великого князівства Литовського (т. зв. Литовсько-Руська держава), після Люблінської унії (1569) опинилася під пануванням Польщі. Польська Річ Посполита була неспроможна забезпечити своїм українським провінціям ефективну охорону проти постійної татарської загрози. У той же час Польща накінула Україні суспільний устрій, чужий і ненависний більшості українського народу. У конституційних рамках Речі Посполитої, де монополія влади належала шляхті, а селянство було цілком закріпачене, не було місця на верству вільних і озброєних «фермерів». Польські намагання знищити козацьку військову організацію приводили до напруження, що постійно зростало й нарешті в 1648 році вибухло великою революцією. Після перших боїв між козацькими й польськими силами населення «волости» (запілля) майже поголовно піднялося проти польського режиму. Тепер «покозачилося» багато людей, що зовсім не були козаками в первісному значенні пограничних войовників, але радше належали до селянства, міщанства чи навіть дрібної православної шляхти. Військова організація пограниччя поширилася на розлогі простори, звільнені від польського панування, та послужила як основа нового суспільного й адміністративного ладу. Наприклад, козацькі військові з'єднання, полки й сотні, тепер перетворилися на територіальні адміністративні одиниці. Офіційною назвою нового політичного організму, української Козацької держави, було «Військо запорозьке». Революція 1648 року теж спричинилася до прийняття нової національної назви. Слово «Україна» означає, на думку багатьох, «погранична земля» й спершу стосувалося справді пограничної смуги, що в ній коренилася козащина. Перенесення козацької системи з пограниччя на волость сприяло поширенню й популяризації назви «Україна», що її тепер стали уживати — зразу тільки в розмовній мові, — як назви всієї території, яка опинилася під козацькою юрисдикцією. Нове ім'я ступнево замінило традиційне, «Русь», що виводилося від середньовічної Київської держави.

Підсумовуючи цю частину доповіді, можемо зробити наступні висновки. «Схід» євразійських номадів мав подвійний вплив на формування ук-

раїнського національного характеру: по-перше, як гальмуючий чинник на шляху нормального поступу країни; по-друге, через сильну оборонну реакцію з боку українського народу. Проте це ще не робило самої України євразійською. Іншими словами, євразійська кочова стихія діяла на український народ ззовні, але вона не була «інтерналізована», вона не стала складовою частиною українського національного типу. Другий великий східний вплив — грецька (візантійська) релігійна й культурна традиція — діяв зовсім відмінним способом: зсередини, формуючи саму духовність суспільства.

Я переконаний, що більшість з-поміж присутніх у цій аудиторії знають чарівне оповідання про «пробу вір», що входить до староруської «Повісти временних літ». Повість розказує про те, як Володимир Великий київський виправив посольства до різних країн, щоб пізнати їхні релігії, та як врешті князь і його радники, захоплені звітом про красу візантійських церковних відправ, вирішили прийняти християнство з Константинополя. Це тільки легенда чи, точніше, мандрівний літературний мотив, правдоподібно, позичений літописцем з чужого джерела. Все-таки цей переказ можна розглядати як вказівку на те, що грецьке християнство саме своїм естетичним аспектом було особливо близьке й рідне народові Київської Русі.

Але деякі новітні українські історики, — наприклад, визначний дослідник середньовічної та церковної історії С. Томашівський, думають, що вибір Володимира був трагічною, епохальною помилкою. Бо через прийняття християнства в його східній постаті Русь—Україна засудила себе на духовний застій і безплідність та замкнула собі шлях до того, щоб стати повноправним членом європейської спільноти. Цей погляд перегукується з відомою теорією Арнольда Тойнбі, який у своїй схемі «цивілізацій» світу рисує гостру поділову лінію між західньою цивілізацією, що обіймає католицькі й протестантські нації Європи, разом з їхніми заморськими відгалуженнями, та «східньо-християнською цивілізацією», себто середньовічною Візантією й її модерним спадкоємцем — Росією.

Що можемо сказати на ці теорії? Передусім мусимо тямити, що вибір, зроблений Володимиром, не був випадковий. Він був передрішений тією обставиною, що українські землі належали до сфери променювання грецької й гелленістичної культури вже добрих півтора тисячоліття до хрещення Русі. Починаючи з 7 століття перед Хр., побережжя південної України й Криму було засіяне грецькими колоніями. Між приморськими грецькими містами-державами та протослов'янськими племенами в глибині країни існували торговельні й культурні зв'язки. Більшість цих поселень загинула під час Великого переселення народів, але деякі таки збереглися. Київська держава, що народжувалася, від самого початку й ще довго до своєї християнізації підтримувала різноманітні зносини з візантійським світом.

Крім цього, Східна імперія в 10 ст., за панування великої Македонської династії, саме перебувала на шпилі своєї політичної й культурної сили. У той час Візантія могла, мабуть, більше принести молодій Русі, ніж латинське християнство давало новонаверненим народам Північної й Середньосхідної Європи. Пересадження багатой грецько-візантійської культури, — почасти запозиченої з Царгороду, а почасти присвоєної в її болгарській версії, — на сприйнятливий ґрунт молодій слов'янській країні дало спонуку до швидкого культурного розквіту Київської Русі, яким вона себе прирівняла до відносно найбільш розвинених частин тогочасної Європи. Правда, візантійство, незважаючи на весь свій блиск і вишуканість, на довшу мету зраджувало деякі разючі прояви кволости. Воно було радше статичним, і йому бракувало того надзвичайного динамізму й творчої сили, що їх латинське християнство розгорнуло після 1000 року у романську і готичну епохи. Однак ми маємо право зробити наступне гіпотетичне твердження: здається правдоподібним, що коли б не наїзди кочовиків, Київська Русь була б спромоглася на те, щоб перебороти візантійську статичність та дотримати кроку з загальним європейським прогресом. Це припущення знаходить своє підтвердження в тому факті, що домонгольська Русь, хоч перебувала в церковній залежності від Царгороду, ніяк не була духовно ізольована та вороже настроєна до латинського Заходу, якщо не рахувати принагідних богословських полемік.

У цьому місці можемо знову підхопити нитку наших попередніх висновків стосовно західного первня в українському національному типі. Київська держава відзначалася наступною знаменною прикметою: вона поєднувала переважно східню, грецько-візантійську релігійну й культурну традицію з переважно західною суспільною й політичною структурою. Багатозначний факт, що політичний візантинізм залишився цілком чужий Київській Русі (Візантійська теократія згодом прищепилася в Московському царстві в часи його піднесення, де вона сполучилася з державною організацією, сформованою на зразок орієнтального деспотизму Золотої Орди). У домонгольській Русі, як на середньовічному Заході та на відміну від Візантії й Москви, державна й церковна влади були не злиті, а розділені, причому кожна з них була автономною у своїй власній сфері. Державність Києва носила на собі виразну печать духа свободи. На це склалися наступні чинники: суспільний лад, що його характеризували договірні відносини: пошанування прав і гідності індивідуума; обмеження монархічної влади князя боярською радою й народним вічем; самоуправне життя міських громад; територіяльна децентралізація на квазіфедеративний кшталт. І цей свободолюбний, європейський по своїй суті, дух притаманний і українським державним організаціям пізніших епох. Галицько-Волинська держава 13—14 століть виразно еволюціонувала до феодального устрою. Дозрілий феодализм, включно з феодальним парламентаризмом, знаходимо в Литовсько-Руській державі 14—16 століть. Козацька держава 17—18 століть посідала становий устрій (Standestaat, society of estates). І це не був випадок; ще в 19 стол., в добу, коли Україна була політично асимільована Росією, всеросійський лібералізм і конституціоналізм знаходив собі найсильнішу підпору власне в українських провінціях імперії. Коли б встояла відроджена 1917 року самостійна українська держава, вона, певно, була б примістилася в скалі західних конституційних форм. Українська громадськість у своїй більшості бажала демократичної республіки з соціалістичним забарвленням, а консервативна меншість схилялася до конституційної монархії.

Етнос і естетичне чуття українського народу закорінені в духовній традиції східнього християнства. Але поскільки країна рівночасно була у своїй соціальній і політичній структурі частиною європейського світу, постільки українці прагнули до синтезу між Сходом і Заходом. У релігійній сфері це зробило Україну класичною країною унійної традиції. Але ця тенденція була притаманна всім українцям, а не тільки католикам східнього обряду. Вона сильно позначилася серед більшості українського народу, що дотримувалася православ'я, а також серед українців-протестантів. За приклад може служити Київська академія, розбудована митрополитом Петром Могилою, що стала головним інтелектуальним центром цілого греко-православного світу та у своїй організації й програмі навчання йшла за прикладом західних університетів. Ця тенденція знайшла свій вираз і в мистецтві, в стилі так званого українського (або козацького) барокко, який в оригінальний спосіб сполучив візантійські й західні первні.

Приходимо до наступного висновку: Україна — розташована між світами грецько-візантійської й західньої культур і законний член їх обох, — намагалася на протязі своєї історії поєднати ці дві традиції в живу синтезу. Це було велике завдання й не можна заперечити, що Україна не зуміла його повністю виконати. Україна наближалася до цієї синтезу в великі епохи своєї історії, за Київської Русі й за козаччини 17 століття. Проте, хоч ці епохи були багаті на потенціальні можливості та часткові досягнення, в обох випадках остаточно синтеза зазнала невдачі, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від розривних внутрішніх сил. У цьому сенсі можна сказати, що велике завдання, яке творить історичне покликання українського народу, залишається досі не виконаним і ще належить до майбутнього.

Іван ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ

Едмонтон,
Канада

ПРИМІТКИ:

¹ Див. *Oscar Halecki. The Limits and Divisions of European History* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1962).

² Див. *Karl A. Wittfogel. Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power* (New Haven and London: Yale University Press, 1957).

³ Див. *Frederick Jackson Turner. The Frontier in American History* (New-York: Henry Holt, 1920).

Лисяк-Рудницький Л. П. (1918—1984) — вихованець і професор ряду університетів Європи і Америки, вчений світової слави. Стисло, але змістовно характеристику його наукової діяльності і зокрема публікованої вище статті, подає член-кореспондент Національної Академії Наук Дмитро Наливайко в одній з найновіших своїх статей.

«Безперечно, в його [Лисяка-Рудницького] особі маємо визначного представника вільної української історичної та суспільно-політичної думки, що розвивалася поза межами СРСР, одного з провідних науково-публіцистичних есеїстів української діаспори, наділеного особливим талантом порушувати важливі проблеми національного суспільно-політичного й духовного життя і давати їм ґрунтовне та проникливе тлумачення. До цього треба додати, що професор Лисяк-Рудницький був людиною європейської освіти й культури, широко обізнаною з новітніми течіями західної історіософії та науки — звідси специфічне, в органічно європейському контексті, висвітлення проблем української історії та суспільно-політичної думки в його працях. І ще слід зазначити, що більшість написаних ним протягом 50—80-х років есе не застаріли, навпаки, нині, в процесі розбудови незалежної України, вони звучать актуально й часом пророче...

В есе «Україна між Сходом і Заходом» Лисяк-Рудницький порушує проблему національного характеру й дає чітке визначення цього феномена, наголошуючи, що він цілком належить до суспільно-культурної сфери...

Але головною в цьому есе є проблема геоісторичного положення України, одна із засадничих для праць Лисяка-Рудницького. Він підкреслює, що хоч Україна і в географічному і в культурно-історичному просторі розташована між Сходом і Заходом, вона «від своїх початків була (країною) суттєво європейською» і ніколи не потребувала «насильного й раптового «узахіднення», аналогічного з царюванням Петра в російській історії» (1, 2). У цьому принципово важливому питанні наш автор близький до відомих на Заході концепцій польського історика й культурфілософа О. Галецького, який виділяє в Європі «середньосхідну» культурно-історичну зону й відносить до неї Україну — разом із Польщею, Чехією, Білоруссю та Балтією.

Слушно наголошується в есе неоднозначність поняття «Схід», під яким часто розуміють зовсім різні культурно-історичні реальності. В одних випадках мається на увазі світ східного християнства й візантійської традиції; його вплив був великий та плідний і діяв він ізсередини, формуючи духовність українського народу. Але тут, на мій погляд, доцільніше вести мову не про «Схід», а про візантійсько-слов'янську культурну спільноту, яка була, поряд із латино-германською, однією з великих культурно-історичних спільнот середньовічної Європи, також європейським за своєю сутністю культурно-історичним регіоном. «Європейскість» давньої Русі—України, як і інших країн православно-слов'янського кола, визначалася саме її належністю до цього культурно-історичного регіону. Не визнаючи цього факту, говорити про Україну як європейську країну та її давню культуру як європейську немає і сенсу.

Інша річ — стосунки України зі справжнім Сходом. Причому це був специфічний Схід, не давні й високорозвинені східні цивілізації, а світ євразійських кочівників, «руйнівників цивілізації», за визначенням французького вченого-сходознавця Груссе. На ці стосунки Лисяк-Рудницький дивиться з тверезою об'єктивністю й констатує суто негативну роль цього євразійського Сходу в історичному житті українського народу. На відміну від Росії, яка великою мірою вибрала в себе, асимілювала цю євразійську стихію, для України вона завжди лишалася силою суто зовнішньою та деструктивною *.

* Наливайко Дмитро. Про «історичні есе» Івана Лисяка-Рудницького. — журн. «Сучасність», № 1, 1996. — С. 151—152.